

res eljárások iratanyagának megismerése, Kallós Zoltán nem kérte ki „dossziáját”, nem akarta megtudni, kik voltak azok, akiket a hatalom besúgásra, ellene való vádaskodásra kényszerített barátai közül...

Említenem kell még a Válaszúton már több éve rendszeressé váló tánc házas táborokat, egy évben többet is, amelyek résztvevőjeként erdélyi és magyarországi fiatalok vagy családok is megismerkedhetnek a mezősegi, kalotaszegi és csángó népdalkincssel, zenével és táncokkal, és azokat szinte egész nap gyakorolhatják a csűrökben. Fontos intézménye lett ennek a hagyománymentő, -kereső magyar és nemzetközi mozgalomnak. Ezen szinte haláláig maga Kallós Zoltán is tanítgatta a népdalokat.

Utoljára hagytam a Kallós-életmű ugyancsak példamutató, legfiatalabb alkotását, a Válaszúti Kollégiumot. Több mint tíz évvel ezelőtt indult el, akkor még csak 4–5 mezősegi gyermek befogadásával, akik szétszóródva, kis, iskola nélküli falvakban nevelődtek és kényszerültek naponta egy közelebbi, román tannyelvű elemibe eljárni. Itt a kollégiumban szállást és ellátást kaptak hétfőtől szombatig és lehetőségük volt részt venni a válaszúti iskola magyar nyelvű oktatásában. Szombatra és vasárnapra a kollégium gépkocsija hétvégére hazavitte a gyermekeket szüleikhez, majd hétfőre újra összegyűjtötte őket a kollégiumi szállásra. Mára már mintegy száz gyermek részesül ebben az ellátásban és néhány éve mezőgazdasági szakismereteket is oktatnak az alapítvány tangazdaságában. Állami segítségével néhány évvel ezelőtt korszerű kollégiumi épület is készült a gyermekeknek, amelyben a nyári táborok vendégei is szállást kapnak.

Kallós Zoltán sokoldalú, példamutató életművének biztatására nagy szükségünk van, ezért is vállalunk kell emlékének ápolását (lásd még: *Kallós Zoltán 80 éves*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár, XIV. évfolyam, 2006. 1–2.).

Andrásfalvy Bertalan

„Azok vagyunk, akik vagyunk!”

Fájdalmas búcsú Kallós Zoltántól

Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kallós Zoltán... Úgy tűnik, hogy a moldvai csángómagyarok művelődésével és sorsával foglalkozó gyűjtők, kutatók többnyire kilencven év fölötti, pátriárkai kort érnek meg, hacsak ellenségeik már előbb agyon nem verik őket, mint Petrás Incze Jánost, vagy fogolytáborba nem hurcolják, mint Mikecs Lászlót. De a Gondviselés inkább az átlagosnál bővebben méri számukra az időt, mintha tudná, hogy milyen nagy és fontos feladatokra vállalkoztak. De még az ilyen nagyvonalúan adományozott életút is véget ér egyszer,¹ rendszerint hamarabb, mint szeretnénk, mint ahogy reméljük a szívünk mélyén.

Töröm a fejem, lapozok emlékeim képzeletbeli könyvében, keresem a támpontokat: mikor is találkoztam először Kallós Zoltánnal? Az biztos, hogy Kolozsváron került rá sor az 1960-as évek utolján, emlékeim szerint Almási István népzenekutató lakásán, s velünk volt az utóbb fiatalon elhunyt Könczei Ádám, valamint későbbi feleségem, Zelnik Katalin is. A találkozót Almási szervezte, aki tudott róla, hogy – immár nem először – Moldvába ké-

1 Kallós Zoltán 2018. február 14-én, Válaszúton hunyt el.

*A nyolcvanéves Kallós Zoltán köszöntése a budapesti Hagyományok Házában,
balról jobbra: Halász Péter, Olsvai Imre és Kallós Zoltán (Id. Takács Szabolcs felvétele)*

szülők a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának kiegészítésére, s ehhez szükségem van minden hasznos információra. Kallós – mint mindenkinek – nekem is készséggel adott tanácsokat, eligazítást, címekeket; emlékeim szerint az ő tanácsára kerestem föl Lészpeden Jánó Annát, Klézsén Hadaróg Luca nénit, s bizonyára másokat is. A következő emlékem egy Budapesten rendezett könyvbemutatóhoz kötődik, amit a *Balladák* könyvének második kiadása alkalmából rendeztünk 1973-ban, a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának keretében, a várhatóan nagy érdeklődésre való tekintettel a Fehérvári úton lévő Fővárosi Művelődési Házban. A fiatalság körében akkor már javában virágzott a táncmozgalom, Kallós Zoltán neve olyan jelszó volt, amire tódultak az emberek. A hatalmas kör alakú helyiségben nehezen fért az összegyűlt tömeg, Sági Pál, az FMH akkori igazgatója botránnyól tartva, aggódva szemlélte a gyülekezőket, s halálra váltan futott hozzám: a katonaság körülvette az épületet! Pedig csak arról volt szó, hogy néhány ismerősünk révén a közeli Zalka Máté laktanyába is eljuttattuk a meghívókat, s pár tucatnyi kiskatonának már nem jutott hely, ezért kívülről kukucskáltak be az ablakon.

Később aztán talán meghálálhattam valamit a Zoltántól kapott segítségből, amikor a Ceauşescu-hatalom kivetette rá a hálóját, s alkalmam nyílt, hogy kolozsvári barátaimtól kapott, bebörtönzésére vonatkozó híreket eljuttassam a Nemzetközi Amnesztia Szervezet illetékeseihez, vagy 2001-ben, amikor a Corvin téren a Magyar Művelődési Intézettel és a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesülettel közösen köszöntöttük őt 75. születésnapján.

Rendet kell tartanom a gondolataimban, hogy méltóképpen emlékezhessenek Rá! Gyökerei mindkét ágon a Mezőség – dr. Kós Károly szavaival – *tavas-mocsaras és csuszamlásos* talajába kapaszkodtak: édesapja Feketelakról hozta Válaszútra a „veleszületett intelligenciájú” édesanyát. A család felmenői valamikor a Wass család jobbágysai voltak, nagyapja a XX. század elején már vasúti őr, ám a románok kidobták, amikor nem tette le nekik a hűségesküt. A kiterjedt mezőségi rokonság – Buza, Ördöngösfüzes, Visa – később nagy segítséget jelentett számára, amikor érdeklődése egyre inkább a hagyományos népi műveltség jelenségei felé fordult. Egészen fiatalon, már az 1940-es évek elején megismerkedett Kolozsváron a néprajzos Kós Károllyal, valamint az ott tanító Gunda Bélával, Mikecs Lászlóval. A katonasággal kisodródott Belső-Magyarországra, egészen Budapestig, ahol – nemrég tudtam meg – rövid ideig az ugyancsak Mezőségről való Kovács András későbbi filmrendezővel, a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban voltak elszállásolva, ahol 13 esztendő múlva leérettségiztem. Amikor aztán bejöttek az oroszok, kettesben hazagyalogoltak Kolozsvárra.

De milyen volt ez a „haza”? Bizony Kallós is végigszenvedte az idegen uralom alá került erdélyi magyarság megaláztatásait. Amikor a „*kicsi magyar világ*” után a románok ismét „kézhez vették” az erdélyi magyarokat, a nemzetiségük miatti hátrányokat is el kellett viselnie. A tanítóképző után tizenhatod magával Moldvába jelentkezett tanítónak, de nem engedték oda, ezért némi kerülők után a kalotaszegi Magyarvistára ment tanítónak, közben a kolozsvári zeneakadémiára is járt, ahonnan azonban többször is eltávolították. Szüleit kulákká nyilvánították, ösztöndíját meg-megvonták, visszaadták, tehát amolyan balkáni módra alakultak a feltételei.

De Kallós azok közé az emberek közé tartozott – már akkor is –, akiket szeretnek az istenek, ezért szinte minden rosszat előbb-utóbb a javára tudott fordítani. A katonaságot Moldvában, Románvásárban töltötte, ahol már akkor összeismerkedett néhány csángó legénnyel. Román és cigány nyelvtudásával a kolozsvári Jagamas János népzenekutatónak segített, majd együtt mentek Moldvába csángó népzenei anyagot gyűjteni. Amikor aztán 1954-ben végképp kiszorult az akadémiáról, Jagamas tanácsára elment tanítónak Moldvába, s elkezdte Lészpeden a rendszeres gyűjtést. 1956 után megszüntették Moldvában a párhuzamos magyar osztályokat, Kallós Zoltán Gyimesbe került, ahol hamarosan ugyanolyan otthonos lett, mint a Mezőségen, vagy Moldvában. Nyolc évet töltött itt, elsősorban a faipari vállalatnál, ahol elég laza volt a munkafegyelem, így volt rá módja, hogy ott, de még Moldvában és a Mezőségen is folytassa a népzenei gyűjtést. Anyagaiból küldött, vagy IBUSZ (ONT) utakkal vitt Budapestre az Akadémia Zenetudományi Csoportjához hangzóanyagot, ahol Martin György, Pesovár Ferenc, sőt, Kodály is felismerte munkájának jelentőségét. Kodálytól kapott egy ügyes kicsi magnót, amellyel kitűnő felvételeket tudott készíteni, s rendőröktől figyelve, besúgók által zaklatva, sokszor bújva, menekülve készített felvételeket, sőt, táncokat is filmezett.

Zoltán óvatos volt, kerülte a hatósággal az összeütközéseket, de még így sem úszhatta meg a kihallgatásokat, házkutatásokat, az időnkénti bebörtönzést. Egyik példaképe a lujzikalagori születésű Horváth Anti bácsi volt, aki három fiát járatta Erdélyben magyar iskolába, s aki úgy fogalmazta meg a moldvai magyarok identitásának lényegét, hogy „*Ha kell oláhok vagyunk, ha kell magyarok vagyunk, ha kell katolikusok vagyunk, de azok vagyunk, amik vagyunk!*”

Jellemző a tudathasadásos romániai politikára, hogy bár megszüntették Moldvában a magyar nyelvű oktatást, jó évtizedre rá kiadták a *Balladák könyvét*, a moldvai csángók magyarságának egyik legfényesebb bizonyítékát, hiszen ezeket a középkori gyökerű folk-

lóralkotásokat sehol sem tanulhatták, csakis a legtisztább közös forrásból származhattak. Aztán többszöri utánnomást követően 1974-ban Budapesten a 2., majd 1977-ben a 3. kiadás is napvilágot látott, 1973-ban megjelenhetett a Kriterionnál *Új guzsalyam mellett* címmel a klézsei Szályka Rózsa 163 ballada-, keserves- és egyéb dalszöveget és 64 dallamát tartalmazó gyűjtemény. Valamennyit Kallós Zoltán gyűjtötte és jegyezte le, a szövegeket pedig Szabó T. Attila, a dallamokat Jagamas János ellenőrizte. Az 1970-es 1980-as években tehát Kallós kétféle formában is jelen volt a „*sokoldalúan fejlett szocializmust építő*” Románia vészkorszakában: ott volt időnként a börtönökben és a rendőrségi kihallgatásokon, másfelől ott volt könyvei révén a könyvesboltok kirakataiban, legalábbis amíg el nem kapkodták nem túl nagy példányszámban megjelenő könyveit, továbbá egyre inkább ott volt szellemiségében a magyarországi táncházakban és a néprajzi kutatóhelyek archívumaiban.

Tehát, amikor megszűnt Romániában az 1980-as évek dermesztő kommunista rémuralma, Kallós Zoltán és a bűvkörében felnőtt gyűjtők, kutatók, vagy egyszerűen csak a hagyományos magyar műveltség iránt elkötelezettek teljes érzelmi felkészültséggel, s többé-kevésbé a tárgyi világban is tájékozódva láthattak hozzá, hogy segítségére legyenek abban a munkában, amelynek jelentőségét Kallós már az 1950-es években felismerte. Azt, hogy itt, Közép-Európa bolsevik hódoltság alá került részén, de különösen a magyarság szállásterületein, a külső hatalmak erőszakossága és a belső erők védekezésre képtelensége miatt nemzeti kultúránk végveszélybe került, s ha ennek nem is állhatunk ellen, legalább az emlékeit mentsük meg. Nem tudom, hogy Kallós Zoltán ismerte-e a belső-magyarországi néprajzi gyűjtőmozgalom célkitűzéseit, de a vele kapcsolatba került képviselői – Andrásfalvy Bertalan, Martin György, Pesovár Ernő és mások – közvetítésével nemcsak tevékenységével, de érzelmi ráhangolódásával is hozzákapcsolódott. Szinte kísérteties az a ráhangolódás – majdnem azt írtam: *összhangzat* –, amivel a Kodály-i tanításra rímelt egész munkássága: miszerint *egyetlen valós adat romba dönt száz megalapozatlan elméletet*. Ez a tudat óvta meg a moldvai magyarokkal foglalkozók egyik legnagyobb veszélyétől, a különféle elméletek gyártásánál való leragadástól, s abba a meddő, időt és energiát pocsékló vitába való belevezéstől, ami a moldvai csángók magyarságának, magyar eredetének nyilvánvalóságát bizonygatja.

Ehelyett mindig a tényeket látta meg, ismerte föl, és fogalmazta meg, legtöbbször a helyzet parancsolta keménységgel. Amikor 1954-ben Lészpedre érkezett tanítóként, a román központi igazgató először a település román részének iskolájába akarta kinevezni. Zoltán megtagadta a végrehajtást, s amikor írásban kérte az utasítást, az igazgató visszakozott. Az anyanyelvű vallásgyakorlatot ért sérelmekről levelet írt a bukaresti nunciusnak, de csak álszent ígéretekkel kapott. A Vatikán politikájában is világosan látta a szándékot: román katolikusokra van szükségük a görögkeleti vallás egységének megtörésére, s ezt a római katolikus moldvai csángómagyarok – sőt, az erdélyi bolgárok – feláldozásával, elrománosításával igyekeznek elérni. Széles körű kapcsolatai révén személyesen ismerhette azokat a még töretlen identitással rendelkező csángó embereket, akiket az 1970-es években nekem már csak úgy emlegettek moldvai barátaim, hogy „*kendnek édesapámmal kellett volna beszélgetnie, az még nagy magyar volt*”. A színpalak mögé látva világosan érzékelték tehát a csángók sorsának alakulását, s ez még eltökéltebb, még alaposabb munkára serkentette.

Tudta, hogy a Moldvában, Mezőségen, Kalotaszegen megmaradt tárgyi anyag folyamatosan veszélyben van, vigécek vásárolják, kótyavetyélik a nagyvilágban, üzletelnek vele és gazdagodnak általa, s csak az marad meg nekünk, amit felelősen összegyűjthetünk. Kallós amit csak tudott, összeszedett – vásárolt, cserélt, kunyerált –, s mert ismerte az anyagot és birtokosait, módjában állt, hogy a lehetőség szerinti legértékesebb darabokra találjon. Ah-

hoz pedig különös rafinéria, nemegyszer elszántság kellett, hogy a legértékesebb mezősegi, moldvai, gyimesi, kalotaszegi tárgyakat megmentse „román nemzeti érdekekre” hivatkozó *szekusok*tól. A tárgyi anyag jelentős részét kimentette Magyarországra, a pécsi, budapesti múzeumokba, pedig a kolozsvári „illetékesek” mindent összeírtak, amit Zoltán nem tudott előlük elrejteni. „*De úgysem adtam volna oda, inkább mind meggyújtottam volna*” – emlékezett később egy Pozsony Ferencnek adott interjújában.²

Mert ebben a bizonytalan egzisztenciát jelentő űzöttségben Kallós Zoltán folyamatosan dolgozott: gyűjtötte az értékesnél értékesebb tárgyakat, zenei anyagokat, és fényképezte a népélet jellegzetes jelenségeit. Mégpedig nem átabotában, hanem adatolva, nyilvántartva, mindent följegyezve. Persze úgy, ahogy lehetett, hiszen nemcsak segítsége nem volt ehhez a munkához, de még helye és sokszor alkalmja sem. S mennyi mindent el kellett adnia, kályhacsempéket, ikonokat, bútorokat, mert nem volt hova tegye. Meg élnie is kellett valamiből. Valóságos csoda, hogy amikor 1990 után visszakapta Válaszúton a családi kúriát, tíz teremre való néprajzi anyagot tudott volna kiállítani. Legalább harminc bábura való népviselete volt, de előbb leltározni kellett, molytalanítani, a régi épületet tatarozni, újabb termeket építeni. Nyolcvanesztendő korában fiatalokat megszegyenítő lendülettel tervezte válszúti gyűjteményét: „*Lesz egy mezősegi, egy széki, egy válszúti teljes szoba, lesz egy román, egy száz, egy csángó és egy kalotaszegi*” – nyilatkozta. Mert Kallós Zoltán még úgy gyűjtött, mint a régi „nagy” kutatók: Orbán Balázs, Herman Ottó, Györffy István és mások, nem csak addig járta a vidéket, ameddig a vasút elment. Sőt, még úgyabbul, mert ő nem hívatta be az „adatközlőket” a jegyzővel, hanem elment hozzájuk, leült az asztaluk mellé, az ágyuk szélére és megfogta a kezüket, megsimogatta az arcukat. Sohasem felejttem el azt a jelenetet, amit a Gulyás testvérek Kallósról készített filmjében láttam, amikor egy ágyban fekvő, nagybeteg – azt hiszem mezősegi – asszonyból kicsalogatta, soronként előénekelve valósággal elővarázsolta a gyermekgyilkos anya (*Ultra Mari*) balladáját.

Hogy milyen közel került egy-egy „adatközlőjéhez”, arról ízelítőt kaphatunk azokból a sajnós igen szűkszavú szövegekből, amelyekkel köteteit bevezeti. Az *Új guzsalyam* mellett anyagáról írt előljárójában közli, hogy a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsaival „*töltött időt életem legszebb napjai közé sorolhatom. Mint adatközlő, életem során ő volt gyűjtőútjaim legnagyobb és legszebb élménye.*” S milyen lényegbelátóan érzekelte Szályka Rózsa teljesítményét: „*Ezeket a dalokat tulajdonképpen egy nagy közösség formálta és csiszolta az idők folyamán, a legutolsó simításokat mégis ő maga végezte rajtuk úgy, hogy bár nem tudjuk pontosan, mit hagyott el és mit tett hozzá a tanult anyaghoz, ott érezzük annak minden darabjában az ő egyéniségét.*”³ A Demeter Antiné Jánó Anna *Világszárnya* címmel megjelent lészpedi mesegyűjteményét bevezető szövegben pedig arról olvashatunk, hogy amikor a nála 42 nappal fiatalabb, de következetesen Anna néniként emlegetett asszonytól kapott dalok gyűjtése során megtudta, hogy „... *milyen szépen és élénk módon mesél, nem tudtam ellenállni a vágynak, hogy lejegyezzem a szövegeket úgy, hogy minél hűségesebben tükrözzem az élő csángómagyar népnyelvet.*”⁴ Kallós Zoltán adatközlőihez mélyen gyökerező emberi kötődéseinek egyik szép példája Jánó Annával és családjával való, öt nemzedékre kiterjedő kapcsolata. Jászberényben tartott egyik előadása során így beszélt róluk:

2 „... ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni...” Kallós Zoltánnal beszélget *Pozsony Ferenc*. In: Kallós 80 éves. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár, XIV. 2006. 1–2. 55.

3 *Új guzsalyam* mellett. Énekeltem én özvegyasszony Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsén Moldvában. Lejegyezte és jegyzetekkel ellátta *Kallós Zoltán*. Kriterion, Bukarest, 1973. 5–9.

4 *Kallós Zoltán: Világszárnya*. Moldvai magyar népmesék. Stúdium Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 5.

„Amikor Lészpedre kerültem tanítani, akkor még magyar iskola volt és Anna néni volt az egyik jeles adatközlőm, de érdekes módon gyűjtöttem az édesanyjától, sőt a nagyanyjától is. De gyűjtöttem a leányától és az egyik unokájától is imádságot, úgyhogy öt nemzedéktől.”⁵ Ötödízigenli mélységről merített tehát a tiszta forrásból anélkül, hogy fölkavarta volna a vizét. Ezek az emberi kapcsolatok jelentik munkájának hitelét, aranyfedezetét. Ily módon tudott Mezőségen kezdett, majd Moldvában, Gyimesben, Kalotaszegen folytatott munkája során szinte teljesen ismeretlen területeket bekapcsolni a magyar balladakutatás érdeklődési körébe. Már első, 1970-ben megjelent balladás könyve több és gazdagabb anyagot tartalmazott, mint az előtte megjelenő kötetek együttvéve, s anyagának valamennyi darabja első közlésű. A *Balladák* könyvének már az első kiadása, aztán a következők⁶ (valamint a legalább három tucatnyi hangzó kiadvány az általa gyűjtött mezőségi, gyimesi, moldvai, kalotaszegi, marosszéki vokális és hangszeres zenei anyagból), amint azt Szabó T. Attila megállapította a *Balladák* könyvének bevezetőjében: kettős feladatot teljesítenek. Egyrészt a széles olvasóközönség kulturális igényeit elégítik ki, másrészt a szaktudomány számára nyújtanak maradandót.⁷

Áttekintve Kallós Zoltán műveinek jegyzékét, körülményinek ismeretében el kell ámulnunk azon, hogy milyen hatalmas mennyiségű tárgyi és szellemi ismeretanyagot gyűjtött és hagyott maga után és bele kell gondolnunk, hogy ha munkájának zömét nem egy felfordult értékrendű világ nacionalizmussal és kommunizmussal megvert országában kell végeznie, mennyivel hatékonyabb gyűjtőmunkát, mennyivel eredményesebb értékmentést végezhetett volna. Amint Pozsony Ferenc kérdésére válaszolva, szokott szerénységével kijelentette: „Hát ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni, csak nem hagyták.”⁸

Amikor behunom a szemem, magam előtt látom, amint kalotaszegi bujkájában, vagy háziposztó mellényében, gyimesi szöttes tarisznyájával fel-feltűnik a feketetői vásár forgatagában, a pesti táncházak valamelyikében, vagy nemzeti díjkiosztások⁹ ünnepein. Töretlen bizakodásával, lankadatlan energiájával, keresetlen őszinteségeivel Ő volt számomra a felelősen szolgáló erdélyi magyar értelmiségi ember akár szoborba is formálható alakja.

S most, hogy meghalt, még inkább!

Halász Péter

5 Kallós Zoltán: Gyűjtési élményeim Moldvában. In: *Péterbence Anikó* (szerk.): Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia I. Jászberény, [1991]. 72.

6 Ez az utazó levelem. *Balladák* új könyve. Akadémia, Bp., 1996; Tegnap a Gyimesben jártam... Gyimes-völgyi lírai dalok. (Martin Györggyel). Szerk.: Domokos Mária, bev.: Kósa László. Európa Kiadó, Bp., 1989; Új guzsalyam mellett és Elindulék este guzsalyasba... Énekeltem én özvegyasszony Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsén Moldvában. Lejegyezte és jegyzetekkel ellátta Kallós Zoltán. Kriterion, Bukarest, 1973. 5–9., valamint Studium, Kolozsvár, 2005.

7 Szabó T. Attila: A hazai magyar balladagyűjtés életútja. In: *Balladák* könyve. Bukarest, 1970. 42.

8 Kallós i. m. 2006. 56.

9 Ha jól számoltam, legalább 25 rangos kulturális díjjal ismerték el munkásságát, s rajta keresztül az erdélyi és moldvai magyar kultúra hordozóit.